ANADOLU YÖRÜK YAŞAMINDA

DOKUMA GELENEĞİ

Meral Akan[1]

ÖZET

Anadolu coğrafyasında, yaşamını mevsimlere göre yer değiştirerek geçiren ve bu hareketliliği bir yaşam biçimi olarak benimsemiş insan toplulukları yaşamaktadır. Yaşamın gerektirdiği tüm evreleri yer değiştirmeye dayanan kültür ile karşılayan bu topluluklara "Yörük" denilmektedir. Yörük kelimesi kaynaklarda, "konar-göçer bir şekilde sürekli çadırda yaşayan ve geçimini küçükbaş hayvanlardan sağlayan kimsedir" şeklinde tanımlanmaktadır. Anadolu'nun Toros Sıradağları eteklerinde, özellikle Batı Anadolu iç kesimleri ile Akdeniz Bölgesi'nde Mut, Silifke, Anamur yöresindeki dağlık bölgelerde halkın bir bölümü bu şekilde yaşamını sürdürmüştür. Yöre halkı çeşitli grup isimleri ile birbirinden ayrılmakta ve yerleşik hayata geçenler ise bu isimler altında köyler oluşturmaktadır. Yörükler kendilerine özgü bu yaşam tarzını sınırlı da olsa sürdürmekle birlikte günlük hayatta belirli özellikleri olan araç, gereç ve eşyalardan yararlanmaktadırlar. Bu eşyalar hareket halinde olan Yörüklerin taşınmasına uygun özellikte dokumalardır. Kullanım özelliği bakımından hareket halindeki bir yaşamı kolaylaştırmak amacı ile tasarlanan dokumalar çeşitli biçimlerde üretilmektedir. Aynı zamanda bu topluluklarda küçükbaş hayvancılığa bağlı bir yaşamın sürdürüldüğü düşünüldüğünde, yünün değerlendirilmesi bakımından da, dokuma üretimi vazgeçilmez olmaktadır.Yörük kültürünün sürdürüldüğü bölgelerde, bu yaşam biçimine uygun olarak üretilen ve kullanılan dokuma eşyaların tanıtılması ve analizinin yapılması amacıyla planlanan araştırmada tespit edilen dokumalar çeşitli nitelikleri üzerinde durularak incelenmiş ve Anadolu dokuma kültürü açısından taşıdığı önem vurgulanmıştır. Araştırma, bu dokumaların gelecekte bilinmesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Yörük, Dokuma, Çuval, Kilim

[1] Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Konya, makan21(at)gmail.com

TRADITION OF WEAVING IN ANATOLIAN NOMADIC LIFE

ABSTRACT

Human communities who maintain their life by means of emigrating from some place to some place according to seasons and adopt this mobility such as lifestylehave lived in Anatolian geography for many years. These communities who meet all phasesneeded by the life through culture based on the emigration are named as “Yoruk”. Yoruk word is defined “as a person who continuously lives in a tent as migrant settler and lives off small cattle” in the resources.

A part of people maintains their life in this way in the foothills of the Taurus Mountains of Anatolia, especially in the interior zones of Western Anatolia and in highlands found in Mut, Silifke and Anamur zones of Mediterranean Region. The local people are separated from each other by a variety of groups and people adopting a sedentary life establish the villages under these names.

While Yoruks maintain their distinctive lifestyle even in a limited way, they make use of tools, equipment and items with certain characteristics in everyday life. These items consist of woven products that are enable Yoruks being on the move continuously to emigrate. Woven productsdesigned to facilitate a life being on the moveare produced in various ways in terms of their usage characteristics.At the same time, when considered that a life is maintained depending on sheep and goat farming in these communities, weaving production becomes an unavoidable fact in terms of the evaluation of the wool. In regions where Yorukculture is maintained, woven products determined in the planned research with the purpose of promotion and analyzing of woven items produced and used in accordance with such a lifestyle are examined by means of taking their various features into consideration and their importance in terms of Anatolia woven culture especially emphasizes. This research is of a great importance in term of recognition of these woven products.

Keywords: Anatolian, Nomad, Weaving, Saddle Bag, Kilims

GİRİŞ

Anadolu'nun güney ve batı bölgelerinde "Yörük" adı verilen ve yaşamını mevsimlere göre yer değiştirerek, hareket halinde sürdüren insan toplulukları bulunmaktadır.

Yörük ismi ile bilinen bu insanlar herhangi bir ırkın temsilcileri olmamakla birlikte Anadolu'da yaşayan Türklerdir. Onlara göre göçmek eylemi yaşam koşullarının zorlamasından kaynaklanan, zorunlu bir yer değiştirme değil, bir yaşam şeklidir. Bu bir dünya görüşü ve sürdürdükleri geleneğin ifadesidir.

Bu çalışmada; Anadolu'da Karakeçili, Sarıkeçili, Honamlı, gibi birçok aşiret adı ile bilinen, her birisi kendisine ait dokuma kültürü ve geleneksel yapı içerisinde farklı özellik gösteren ancak genel olarak değerlendirildiğinde Yörük dokuma kültürü bağlamında tek çizgide değerlendirilebilecek özellikleri barındıran Yörük dokuma geleneğinin tespit edilmesi ve bir genelleme içerisinde tanımlanması amaçlanmıştır.

Yörükler, göç hareketini mevsimlere göre planlamaktadır. Yaz aylarında yayla adını verdikleri yüksek kesimlerde yer alan, serin ve hayvanlarını otlatacakları alanlara göç eden bu insanlar, kış aylarında deniz seviyesine inmektedir. Göç etmeye dayanan bir yaşam kültürü ile beslenen Yörükler kullanım eşyalarını da taşınmaya uygun nitelikli olarak tasarlamaktadır. Bu eşyaların başında dokumalar gelmektedir. Göç eylemi bir yerden, diğerine tüm eşyaların belli bir düzende toplanarak binek hayvanları yardımı ile taşınması esasına dayanmaktadır. Bu hayvanlar at, eşek, deve gibi binek hayvanlarıdır. Geçmişte sayısal olarak çoğunlukta olan, ancak günümüzde daha az rastladığımız yük hayvanları da dokumalarla giydirilmektedir (Fotoğraf no:1).Göçmekte olan obalar (birbirine akraba olan aileler topluluğu) bu göç ile ekonomik durumlarını, kadınlarının hünerlerini, toplum içindeki benliklerini sergilerler. Sahip oldukları en değerli varlıkları sürüleri, develeri, atları, çadırları ve dokumalarıdır. Deveye sardıkları kızıl çuvallar, ve deve örtüsü kilimlerinin desenleri onlara kimlik kazandırır (Atlıhan, 1993:106).

Yörükler bir yaşamı basit olarak sürdürmek için gerekli olan eşyanın kolay taşınır olması gerektiğinden dokumaları tercih etmişlerdir. Dokumalar taşımada, örtmede, saklamada ve sarmada kullanılmıştır (Atlıhan,1999:35). Kaldıkları yerlerde çadır kurarak yaşamlarını bu çadır hayatına göre düzenlemektedirler (Fotoğraf no:2). Yer değiştirmeden kaynaklanan eşya taşıma olgusu ve günler süren yolculuklar Yörükleri kolay taşınabilen eşyalar üretmeye ve kullanmaya yönlendirmiştir.

Yörüklerin ev eşyaları yatak, yorgan, halı, kilim, zili, hasır, keçe, namazlağ, ala ve kıl çuvallar, heybe ve torbalar ve mutfak eşyalarıdır. Bu eşyaların çok büyük bir kısmı dokumacılığa dayanmaktadır. Ayrıca bu üretim faaliyeti başlıca geçim kaynakları olan hayvancılıktan elde edilen hammaddeyi kullanmayı gerektirmektedir.

Yörükler bakımını üstlendiği ve etinden, sütünden, derisinden yararlandığı hayvanlarının yünlerini, çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak fonksiyonellikteki eşyaları üretmek için kullanmaktadır. Bu nedenlerle ve az yer kaplayan, fonksiyonel ve hafif eşyalar üretilmesinden dolayı dokumacılık, yaşadıkları evlerini sürekli bir yerden bir yere taşıyan bu topluluklar için konar-göçer hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Akan, 2008: 23).

Yörük yaşam şartlarında insanlara bir çatı görevi gören de, ana amacı göç olan hayatı sürdürmek için taşıma işini üstlenen de, çadırların içini donatarak, kapı görevi gören ve mutfak ve günlük kullanım eşyalarının büyük bir bölümü de dokumalardan oluşmaktadır. Böyle bir yaşam tarzında taşıma işini büyük bir ustalıkla başaran Yörükler tüm aşamalarda dokumalardan yararlanmaktadırlar (Akan, 2008: 23).

Yörüklerin yaşam biçimlerini ve karakterlerini uzunca yıllar korumaları, gelenekçi bir tutum sergilediklerini açıkça göstermektedir. Bu gelenekçi tutumun en çok göze çarptığı alan ise dokumalarıdır. Müzik, ahşap işlemeciliği, deri işçiliği gibi Yörük sanatları içerisinde dokumaların değişmeden günümüze ulaşması bu gelenekçi tutumları sayesinde olmuştur (Kademoğlu,1973:24). Yörük dokumaları aynı zamanda estetik açıdan değer taşımaktadır. Yörükler dokumalarında, geçtikleri bölgelerde gördükleri çeşitliliği ve renkliliği yansıtmaktadır. Böylece hem fonksiyonel, hem de sanat değeri taşıyan ürünler ortaya çıkmıştır (Akan,2008:23). Bunun yanı sıra Yörük yaşamı çoğunlukla sözlü geleneğe dayandığından ele geçirilen Yörük dokumalarının tarihleri, anlamları hakkında kesin yargılara varmak zordur (Acar, 1980:22). Bu nedenle yerinde tespit edilen dokumaların kayıt altına alınması önem taşımaktadır.

Anadolu Yörüklerinin yaşadığı belli bir coğrafya üzerinde insanlar yanında hayvan sayısı da zamanla artmış, doğal koşullar yanında değişen sosyal yapı da yarı yerleşik yaşantıyı geliştirmiş, böylece konar-göçer hayat yavaş yavaş tarıma yönelmiş, ardından köyleşme meydana gelmiştir (Anonim, 1985:2).

20. yüzyılda bu şekilde hayvancılık yapmanın, Yörük yaşantı biçimini devam ettirmenin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Çoğu bölgelerde Yörükler göçerliği bıraktıklarına göre bu amaca hizmet eden dokuma türlerinin özellikle çul ve çuvalların fonksiyonları kaybolmuş ve saklanıp, korunmaları zorunlu hale gelmiştir (Ersu,1976:126, Eren, 1976: 27).

Günümüzde yerleşik düzende yaşayan ve hayat tarzını yeniden planlayan Yörükler, kısa süreli göçler ile yaz aylarının bazı bölümlerini yüksek kesimlerde yer alan bölgelerde geçirmektedir. Ancak bu eylem geçmişteki göç kültürünü tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Göçebe yaşam tarzına uygun planlanan dokumaları ise farklı fonksiyonlar yükleyerek dokumaya devam etmektedirler. Geleneklerine olan bağlılıkları ve kendi toplumlarındaki bazı yaptırımlar bu eşyaları üretmeye devam etmelerine neden olmakla birlikte,bu dokumalar geçmişteki fonksiyonları bilinmeden üretilmektedir. Bu çalışma, bugüne kadar yapılan Yörük dokumalarını içeren çalışmaların varlığının yanında tüm Yörük yaşamına genel bir bakış içermesi ve tüm

Yörük dokumalarının bir arada sınıflandırılarak ele alınması bakımından önem taşımaktadır. Yazılı olmayan bu kültürün belgelenmesi ataları bu dokumaları üretmiş olan Yörük genç ve çocuklarının da gelecekte bu kültürü tanımaları açısından önem taşımaktadır.

MATERYAL VE METOD

Bu çalışmada; 2002-2008 yılları arasında Mersin'in Alaçam, Dişta ş, Hacıahmetli, Çömelek, Çukurbağ köylerinde yapılan alan araştırmasında elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu süreçte, bu köylerde Yörük dokuma kültürüne ilişkin korunan gelenekler incelenmiştir. Yörüklerin köylere yerleştikten sonra dokuma eşyalarını üretim ve kullanım biçimleri gözlenmiştir. Bu köylerden çul, çuval, heybe, torba olmak üzere Yörük kültüründe en çok karşılaşılan dokumalar olan örnekler tespit edilmiş ve gözlenebilir özellikleri kaydedilmiştir. Köylerin tespitinde ve iletişim kurulmasında Mut Halk Eğitim Merkezi'nden destek alınmıştır.

Araştırmada karşılıklı görüşme metodu kullanılmış, soru-cevap formlarından yararlanılmıştır. Araştırmanın bütününde gözlem, görüşme, anket teknikleri kullanılmış, fotoğraflar çekilmiştir.

Yörük dokuma kültürünün genel özelliklerinin tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada söz edilen alan araştırmasından yararlanılmış, ancak Yörük dokumacılığına ilişkin diğer veriler ise literatür taraması sonucu elde edilmiştir. Bu çalışmanın materyali hem alan araştırmasına dayanan verilerden, hem de bu konuda yapılan yayınlardan elde edilen derlemelerden oluşmaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Dokumalarda Kullanılan Hammadde

Yörük yaşam biçimi hayvancılıktan artan yün ve kılların dokumacılıkta değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Yörükler kırkılan yün ve kıllardan iplik elde etme işlemlerini ustalıkla sürdürmüşlerdir. Uzun yürüyüşler esnasında vakit kaybını önlemek amacıyla, yürürken liflerin bükülerek iplik haline getirilmesi işlemlerini üstlenmişlerdir (Fotoğraf no:3).

Dokumalarda kullanılan yün ve kıl liflerinin bölgede yaşayan hayvanlardan elde edildiğini, dokuma faaliyetinin hayvancılığa dayalı olarak yapıldığını, buna bağlı olarak ise keçi kılının geniş kullanım alanı bulduğu söylemek mümkündür. İkinci sırada ise koyunyünü yer almaktadır.

Keçinin kılı ve koyunun yünü, Yörüklere dışarıya muhtaç olmadan, kapalı bir ekonomi içinde bir hayat yaşatacak iki hammaddedir. Kıl veya yünü kendi üretimleri olan alet ve tezgâhlarda dokuyarak ev eşyalarını, hayvanlarının eşyalarını elde etmiş olurlar. Bu basit uğraşlar Yörüklerin köy ve kasabalara yerleşmesi ile mazmanlık(keçi

kılından ip örme) ve mutaflık (ipleri özel tezgâhta dokuyanlar) mesleklerinin yaygınlaşmasını sağlamıştır (Eröz, 1991:171).

Dokumalarda çözgü ve atkı ipliklerinde keçi kılından ve koyunyününden, desen ipliklerinde ise sadece koyunyününden elde edilen iplikler kullanılmaktadır. Dokumaların kullanımdaki fonksiyonları yanında kullanılan lif cinsine göre de isimlendirilmesi (yün ala, kıl ala çuval gibi), dokumalarda kullanılan hammaddenin önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Araştırmada deve kılının kullanımına ait bir bulguya rastlanmamasına rağmen bazı kaynaklarda geçmişte kullanıldığı ifade edilmektedir.

Liflerin kırkım aşamasından dokumaya hazır hale getirilinceye kadar geçirdiği işlemler kırkım, yıkama, tarama, yay ile atma, burma hazırlama (liflerin kirmende eğrilmeden önce düzenli gelmesini sağlamak için yapılan işlem), eğirme, koçlama (eğrilen ipliklerin iki kat yapılmasına verilen isim), bükme işlemi olarak sıralanmaktadır (Akan, 2008:30) (Fotoğraf no: 4,5,6,7) .

İpliklerin renklendirilmesi konusunda Yörük kadınları çok başarılıdırlar. Kompozisyon hiçbir zaman zevksiz ve rahatsız edici bir şekilde durmaz. Yörük dokumalarının renkleri sevinçli ve neşelidir (Reinhard, 77:249).

Yapılan araştırmada bitkisel boyalı dokumaların eski örneklerle sınırlı olduğu, günümüzde bitkisel boya uygulamalarının çok az olarak devam ettiği saptanmıştır. Görüşme yapılan dokuyucular ipliklerini haftada bir kez köye gelen boyacılara boyattıklarını, bu işlem için ise kimyasal boyaları kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ancak kolay elde edilen boya bitkilerini kullanan dokuyucular da mevcuttur. Yöntem olarak geleneksel metotların takip edildiği bu iplik renklendirme işleminde genellikle cevizin kullanıldığı belirtilmiştir (Akan, 2008:31) (Fotoğraf no:8).

Kullanılan Tezgâh ve Araçlar

Yörüklerde dokumaların elde edildiği tezgâhları dokuyucuların kendi imkânları ile oluşturdukları gözlenmiştir. Yörüklerin yerleştiği köylerde yapılan gözlemde düz dokuma tekniklerinin dokunduğu tezgâh çeşidi olan "ıstar tezgâh" kullanıldığı görülmüştür. Bu tezgâh çok hızlı sökülüp, monte edilebildiği için Yörük yaşam tarzı sürdüren topluluklarda ve günümüzde köylere yerleşmiş olan Yörüklerde sıklıkla kullanılmaktadır (Fotoğraf no:9).

Kıl tarağı: Keçi kılını çepelinden temizlemeye yarayan basit bir alettir (Eröz,1991: 175). Bölgede yapılan incelemeye göre kılları taraktan geçirmek için bir ucuna yere dik olarak çakılmış metal çubukların bulunduğu tahta parçası kullanılmaktadır. Kıl tarağında tarama işlemi kullanıcının taramanın yapıldığı ucun karşısına ağırlık yerleştirilmesi ve iki eli ile tuttuğu kılları metal çubuklar arasına sağa ve sola hareket ettirmesi ile gerçekleşmektedir.

Yay ve ileğat: Kırkılmış ve pisliklerinden temizlenmiş yünler liflerin ayrılması ve kelep yapılacak hale getirilmesi için kiriş ya da yay denilen araç ile işlemden geçirilir. Ağaçtan yapılmış yay ve bağırsaktan yapılmış kiriş ile tutturularak bu aleti oluşturur. Bu ağaç çubuğa Mersin/Mut'un Hacıahmetli köyünde "çirpi" denilmektedir. Yayın yapımında bugünkü koşullarda bağırsağın yerine kalın sicimin kullanıldığı, eskiden deriden yapıldığı söylenen ileğatın ise bugün ahşaptan yapıldığı gözlenmiştir.

Kirmen ve iğ: Temizlenmiş, taraktan geçirilmiş yünler ağaçtan yapılan kirmen ile iplik haline getirilir. Aynı amaçla iğ de kullanılmaktadır. Kirmen ayakta, iğ ise oturarak kullanılmaktadır. Yörük topluluklarda hareket halinde iken bile kullanılabilen kirmenin tercih edildiği saptanmıştır (Fotoğraf no:10).

Gülcan: Bir çeşit iplik sarma aletidir. Ağaçtan yapılmış bir kaide üzerine iplik çilesini yerleştirmeye ve sarmaya yarayan birbirine dik olarak pervane şeklinde tasarlanmış ağaç çerçevelerden oluşmaktadır. Bölgede yapılan incelemeye göre "çıkrık" ya da "kecefe" denildiği saptanmıştır. Seyrek olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır (Fotoğraf no:11).

Çıkrık: Bazı yörüklerde "çark" denilen bu alet ipleri eğirmek, bükmek için kullanılmaktadır. Bölgede çıkrığa yerleşik hayata geçmiş Yörük evlerinde ve dokuma atölyesinde rastlanmıştır. Aletin işlemesini sağlayan ve "kolçak" denilen kol çevrilerek kullanılmaktadır.

Kirkit: Dokuma esnasında atkı sıralarının sıkıştırılması için kullanılan bu alete yaygın olarak rastlanmıştır. Ayrıca bu bölgede bu araca "girgit" denildiği saptanmıştır (Fotoğraf no:12).

Dokuma Eşyaların Sınıflandırılması

Yörüklerin dokuma eşyaları yaşamlarının her aşamasında kullanmış olmaları, çok çeşitli dokumaları üretmelerini sağlamıştır. Göçebe yaşam tarzında giyim, örtünme, barınma, taşıma gibi birçok ihtiyacı karşılayan dokumaları çok nadir eşyalar dışında genelleyecek olursak üç grupta sınıflandırabiliriz.

1-Örtü ve Yaygılar

Yörüklerin yaşam koşullarına bağlı olarak tercih ettikleri dokumalar arasında göç üzerine örtmek için kullanılan kilim, cicim, zili ve sumak teknikli düz dokuma yaygılar ve göçebe hayatın sona ermesinden sonra yerleştikleri köylerde dokudukları halılar sıralanabilir.

Karakoyunlu Yörükleri tarafından dokunan kırmızı, beyaz, sarı, siyah renkli, ortasında baklava dilimi motifi yer alan, 220x130 cm ebatlarında dokunan "fardalı kilim" ve boyutları yaklaşık 140x 320 cm olan, çok renkli ve kenarında geniş suyu

bulunan zemininde elibelinde, tarak, koçboynuzu, sandık motifleri bulunan "farda kilimi" bilinenler arasındadır (Seyirci, 1992:189). Toros konar-göçerlerinde "farda" çok yaygındır. Göç esnasında çuvalların üzerine yerleştirilen yorgan ve yastıkların üzerini kapatmak amacı ile kullanılan "farda kilimi" tamamen renkli ve desenlidir (Seyirci,1987:333). Deve üzerine atılan yüklerin üzerini kapatan bu örtüye "çarpı kilim", "kırmızılı kilim", tekniğinden dolayı da "farda kilimi" denilmektedir (Atlıhan,1993.107) (Fotoğraf no:13).

Göç sırasında bir yaşını geçmemiş genç develeri sürüye alıştırmak için onları sırada tutmaya yarayan bir işlem uygulanır. Buna "halık çekme" denir. Halık bağlandıktan sonra üzerine "Alara" denilen örtü örtülür. Alara; yüzey aralıklı şeritler içinde desenlenmiş atkı yüzlü bir dokumadır (Atlıhan,1993:108). Yörük kilimleri Anadolu'nun geleneksel kilim yaygılarıyla benzer fakat motif ve renkleri bakımından kendine özgü özellikler taşır. Taşıdığı motiflere ya da dokuyan Yörük aşiretine bağlı olarak "Sandıklı, Hacıiseli, Hasanca, Aklı Türkmen, Boynuz, Basma, Çingen, Kürt, Hacı Yusuf, Çiçekli, Kafalı Kilim" gibi özel isimler ile bilinirler (Kademoğlu,1973:26)(Fotoğraf no:14).

Yörük kilimlerinin hepsinin kırmızı zeminli oluşları, çok sade desen anlayışı, belirli bir konuyu anlatmak isteyen özel sebeplerden dokunmuş oldukları düşüncesini ortaya çıkarmaktadır (Acar, 1980:27). Kilim motiflerinin tarihi yapısı içinde sürekliliğini saptamak zordur. Tarih öncesi kazılarında görülen idollerle, buluntu eşyalarda saptanan motifleri yörenin dokuma sanatında izlemek mümkündür (Durul, 1979:24). Motifleri kendi yaşamlarından örnekler sunacak şekilde "aman kız", "tilki kulak", "yıldız", "yıldızlı dikme", "zülüf", "kurt izi", "kedi kulağı", "yar yare küstü", "eğer kaşı" gibi ifadelerle isimlendirirler. Örtü niteliği taşıyan kilimler göç esnasında kervanın gösterişli olması için çok gereklidir. Aynı zamanda kadınların becerisi de böylece sergilenmiş olur.

Antalya'nın kuzeyinde Toros Dağları'nın eteklerinde merkeze uzaklığı yaklaşık 23 km olan Döşemealtı yöresine yerleşen Karakoyunlu Yörüklerinin dokuduğu, "Döşemealtı Halıları" adıyla tanınan küçük boyutlu, özgün karakterli halılar ise ayrı bir grup olarak dikkat çekicidir (Seyirci, 1992:185). Halk arasında "kovanlık halıları" da denilen bu örnekler yün malzemelidir (Deniz, 2000:94) (Fotoğraf no:15).

2-Çadır Dokumaları

Çadır kelimesi Türkçe "çat" kökünden gelen ve "dokumadan yapılmış taşınabilir mesken" anlamına gelen bir kelimedir. Göçebe hayat tarzındaki yeri ve önemi vazgeçilmez bir konut türü olan çadır, göçer toplulukların en belirgin özelliklerinden birisidir. Çadır, göçer toplulukların dayandıkları kaynaklara ve sürdürdükleri yaşama şekline uygun bir konut türü olarak ortaya çıkmaktadır. Biçimi ve türü ne olursa olsun göçer hayat tarzının sürekli göçü gerektiren özelliği ile kısa sürede kurulup, sökülebilir ve kolaylıkla taşınabilir nitelikte oluşu, gerek

hammaddesinin sağlanıp dokunması, gerekse iklim şartlarına uygunluğu ve çok yönlü yararlanma biçimleri çadırı yaratan en önemli faktörler olarak görülmektedir (Kutlu,1987:329). Karaçadır, diğer çadır türleri arasında kurulup, kaldırılması ve taşınmasındaki pratiklik nedeniyle tercih edilmiştir. Karaçadır elemanlarında ahşap malzeme azdır ve taşınması için bir deve yeterlidir (Atlıhan, 1992:49). Çadırın "çul" adını alan kıl örtüsü doğal renklidir. Çoğunluğu kahverengi olan bu kıl dokumaların beyaz renkte olanları daha önceleri kabile reislerine sonradan ise yeni evlilerin çadırlarına gerilmek üzere dokunmaktadır (Gürdal, 1976:66). Çadırı oluşturan temel parça olan keçi kılından dokunmuş çadır örtüsü ve sitil, siyek ve bağlamada kullanılan kolanlar başlıca çadır dokumalarını oluşturmaktadır. Çadır zeminine, yünü verilerek başkalarına yaptırılan keçeler serilir. Çadırın direkleri üzerine çekilen kıl dokumalar yaklaşık 2-3 m uzunlukta 50 cm ende dokunurlar. Her dokuma sonunda uç kısma saçak yapılır. En küçük çadırda 5 kanat yan yana dikilerek çadır örtüsü elde edilir. Çadır büyükse 7 kanat eklenir. Kanatların 60-70 cm eninde 10 parça olarak dokunması gerekmektedir. "Sitil"ler çadır örtüsüne göre daha seyrek dokunmuş çul türü dokumalardır (Atlıhan, 1992:50). Çadır duvarının perdesi olarak yalnız çadırda kullanılırlar. Yağmura ve toza karşı çadırı korur. Çadırın içinden dışarıya bakıldığında dışarıdaki şekiller görülebilir. "Siyek"; 15-20 cm eninde, çadırın boyuna göre iki adet olarak, sitil ipinden dokunmuş bir şerit görünümündedir. Çadır örtüsünün uzun kenarlarına eklenir, yağmurda çadır çatısından akan suyu aşağıya akıtan saçak görevi görür. "Kolanlar" ise 20 cm eninde sitil ipinden dokunmuş şeritlerdir. Çadır örtüsünün enine, direkler hizasında çadır örtüsüne yan kenarlarından kıl iplik ile dikilirler (Atlıhan,1992:51).

Çadır için kullanılan kıl dokumalar, diğer özelliklere sahip olmasıyla birlikte olumsuz hava koşullarına dayanması nedeniyle önemli bir lif ürünüdür (Eliçin vd., 2000:13). Kıl çadırın 2000'li yıllarla birlikte kıldan iplik yapılması ve motorlu tezgâhlarda dokunması suretiyle endüstriyel olarak elde edildiği saptanmıştır (Fotoğraf no:16).

3-Taşımada Kullanılan Dokumalar

Yörük yaşama biçiminin vazgeçilmez unsuru olan göçler, eşyaların sağlıklı biçimde taşınması için gerekli dokuma eşyaların üretilmesini zorunlu kılmıştır. Bunlar arasında tahıl, giysi ve göç çuvalları, heybe ve torbalar, çullar, kolanlar ve deve donanımında yer alan diğer dokumalar yer almaktadır.

Çul: Halk arasında cicim, zili teknikleri ile dokunan ve çeşitli amaçlara hizmet eden dokumalara "çul" denilmektedir. Yörüklerde çul olarak ifade edilen bu dokumaların yörük yaşam biçiminin getirdiği konar-göçerlikte çok elverişli taşıma fonksiyonu bulunması nedeni ile tercih edilmesi doğaldır (Kayıpmaz vd., 1993:36).

Çadır içindeki çuvalların hemen yanında Yörüklerin yatağı ve yorganından oluşan "yığıntı" veya "yük" yer alır. "Yük çulu" bu çuvalların ve yükün üzerine örtülerek altlarındaki eşyaları çeşitli etkilerden korur. Göç sırasında bütün eşyalar

develere yüklenmektedir. Burada da çul, yükün üzerine örtülür. Bunun dışında Yörüklerin uyurken çula sarındıklarına da rastlanmıştır (Ersu, 1976: 126).

Yörüklerde çul iki ayrı tür dokumanın adıdır. Bunlardan birincisi çadırı meydana getiren siyah, genellikle nakışsız dokumalardır. Çadır çulları çadırda kullanılış yerlerine göre "çadır", "yan stil", "ön stil" gibi isimler alırlar. Dokundukları tezgâh ta diğer çulların dokunduklarından ayrıdır. "Çullalık" veya "çulhuluk" olarak isimlendirilen dokumalar mutaf türünde tezgâhlarda dokunurlar. Diğer çul türü ise Yörüklerce "ihram" veya "yük çulu" olarak isimlendirilir (Ersu, 1976: 126).

Çuval: Yün, pamuk, keten ipliğinden dokunmuş, geniş torbadır. Anadolu'da köylerde kilime benzer yünden dokunan çuvallar bulunmaktadır. Bir Anadolu dokuması olan yörük çuvalları aynı zamanda evin süsüdür (Önder, 1995:56).

Yörükler yaşadıkları hayat nedeni ile eşyalarını ve yiyeceklerini yanlarında bulundurmak için çuvallar dokumaktadırlar. Bu çuvallar çadırın etrafına dizilir.

Çuvallar da düz dokuma tekniklerinden cicim, zili, sumak teknikleri ile dokunur. Kenarları indirip, kaldırmayı kolaylaştıracak şekilde kuşaklı olarak tasarlanmaktadır. Bu kuşakların hazırlanmasında kolon dokuma veya çarpana tekniklerinden yararlanılmaktadır.

Halk arasında çuval, "uşak" "dimi" gibi isimlerle anılır. İçlerine buğday, çavdar gibi tahıl türü bitkiler, un ve çeşitli günlük kullanım eşyalarının konulup taşınması veya saklanmasında kullanılır. Yaptığı işe göre de "un çuvalı", "yük çuvalı", "asbab (elbise) çuvalı" gibi isimler alır. Çamaşır çuvalına genellikle "sırt çuvalı" denir (Deniz, 2000: 86).

Elbise çuvalları genellikle desenli olarak dokunur ve "ala çuval" olarak isimlendirilir. Çuvallar gerek malzeme, gerekse kullanıldıkları yere göre "ala çuval", "kıl çuval", "un çuvalı" olmak üzere üç grupta toplanabilir (Fotoğraf no:17-18).

Ala çuval: Nakışça zengin, çok renkli, giyecek eşyalarının saklandığı çuvallara denir. Giyecek ve bu türden eşyalar için yünden dokunmaktadır. Çadırların genellikle sağ köşesine konularak üzerleri açık bırakılır. Çadırı renklendiren en önemli parçalar bu çuvallardır. Çok zengin bir renk ve motif anlayışı bulunmaktadır. Yörüklerde genç kızların çeyizlerinin en önemli parçasını oluştururlar (Dulkadir, 1997: 82).

Kıl çuval: Kıl çuvallar tahıl, yiyecek kapları gibi eşyaların taşınmasında ve depolanmasında kullanılır. Atkı ve çözgüleri kıldan oluşur, üzerinde süsleme bulundurmaz. Kıl çuvalların daha büyük tiplerine saman taşımada kullanılan "harrar" denilmektedir (Eren, 1976: 27,Dulkadir, 1997: 83).

Un çuvalı: Un çuvallarının atkı ve çözgüleri yündür. İçine yiyecek maddesi konulan bu çuvallar taşıma hayvanlarına yüklenerek taşımada kullanılır. Sağlam ve gösterişli olmalarına özen gösterilir. Kendisine özgü bir süsleme anlayışı yoktur. Diğer çuvallarda yer alan kalıplaşmış motifler bulunmaz. Çoğunlukla basit ve küçük ebatlı motifler tercih edilir (Dulkadir, 1997: 83, Ersu, 1977: 214).

Heybe ve torba iki farklı ölçüde kirkitli dokumalardır. Fakat renk, desen, teknik, işlevsel özellikleri bakımından birbirlerine benzerler.

Torba: Düz dokuma teknikleri ile dokunmuş ve küçük boyutta tek parça halinde dokunmuş taşıma eşyasıdır. Ebatları 30-50x35-50 cm arasında değişir. Torba heybenin kullanıldığı yerlerde ama genellikle azık taşımak için ya da çadırın süslenmesinde kullanılır. Hayvanların saman ve yemleri de torbalar içerisine konularak taşınır, ancak saman torbası desensizdir. Torba sapından tutularak omuzda veya göğüs üzerine çapraz asılarak kullanılır. Torba sapları önem taşımaktadır. Torba sapları elde, birden fazla iplik grubu ile tek renk ya da birden fazla renk ve farklı teknikler ile örülür. Bu teknikler arasında çarpana tekniği ya da topak örüm tekniği sayılabilir. Çadırda tuz torbası, kaşık torbası, iğlik (bir çeşit dikiş torbası) gibi amaçlarına göre değişik ölçülerde torbalar asılarak kullanılmaktadır. Bergama çevresinde ve Manisa Yuntdağ köylerinde sayıları yarım düzineyi bulan, her birinin duvarda çakılmış iki çivi arasında saplarından gerdirilerek asıldığı ve içlerine küçük boyutta eşyaların konulduğu torbalara rastlanmıştır (Atlıhan, 1999: 37).

Ev süslemesinde oda içerisinde "sergen" denilen ahşap raflara mutfak eşyaları dizilerek, saçağa torbalar asıldığı ve bu torbaların yeni evlenenlerin çeyizi arasında mutlaka bulunması gerektiği tespit edilmiştir (Deniz, 2000: 86).

Heybe: Çift gözlü bir dokuma olup, genellikle kırsal bölgelerde, eşya taşıma amaçlı olarak kullanılmaktadır. Genellikle köylerde binek hayvanı üzerine atılarak veya omuzun iki yanından sarkıtılarak kullanılan iki gözlü torba olarak tanımlanmaktadır (Eliçin vd., 2000:37).

Heybeler halkın en çok kullandığı dokumalardandır. İçerisinde yiyecek veya eşya taşınır ve binek hayvanları üzerine atılır (Deniz, 2000: 85).

İngilizce "saddelbag" olarak bilinen heybede iki adet torba bulunur. Bu iki torba birbirine dokuma parçası ile bağlanmıştır. Heybede bulunan torbalara "heybe gözü", aradaki bağlantı kısmına da "heybe ağı" denir (Atlıhan, 1999: 37).

Heybenin arkası düz dokuma olup, ön tarafında çeşitli motiflerle dokunmuş kısımlar bulunacağı gibi her iki tarafı düz dokuma olan türlerine de rastlanmaktadır (Eliçin vd., 2000: 37).

Heybeler kendi aralarında ekin ve omuz heybeleri ve azık torbaları olarak gruplanırlar. Ekin ve omuz heybeleri çift, azık torbaları tek gözlüdür (Gerçek, 1982: 40).

Bu örnekler dokundukları malzeme ve tekniklere göre değerli veya değersiz sayılır. Tarlaya götürülen veya çobanların binek hayvanları üzerine attıkları heybeler keçi kılı veya pamuktan dokunmaktadır. Genellikle "çubuk" denilen dar kuşaklarla süslenir veya hiç süsleme yapılmaz. İlikli kilim tekniği ile dokunanları, içine eşya konulacağı için dayanıksızdır. Daha çok zili tekniği ile dokunmaktadırlar (Deniz, 2000: 85).

Heybenin işlevi sadece içine eşya konulup, taşınan dokuma değildir. Heybe aynı zamanda para gibi bir ödeme aracıdır (Atlıhan, 1999: 38). Köylerde insanların birbirlerine borçlarını ödemek için kullandığı değiş-tokuş unsuru ya da düğünlerde hediyeleşme geleneğinde önemli bir eşya niteliği taşımaktadır (Fotoğraf no:19).

Kolan dokumalar: Dokumacılıkta çeşitli malzemeler ile oluşturulan tabletler yardımı ile dokunarak yüzeyler meydana getirilen dokuma türüdür. Tabletli kolan dokumacılığı eski bir el sanatıdır ve sadece tabletler tezgâhı oluşturur.

Kolan dokumalar hayvanlara yük bağlamada, çocuğu beşiğe veya sırta bağlamada, beşiği sırta almak için, sırtta taşınan dokuma eşyaların sap kısmında, çeşitli yük taşıma işlerinde kullanılmaktadır. Kullanım şekillerine göre çeşitlenmekte ve "bağcak", "durmaş ipi" gibi isimler almaktadır (Fotoğraf no:20-21).

Bu dokuma, tabletler ile dokunabildiği gibi, saç örgüsü, üç ayaklı tezgâhlar ile birçok teknikte aynı amaca uygun olarak üretilmektedir. Kolan dokumaların hammaddesi genellikle Yörüklerde çok miktarda elde edilen ve kullanım alanı bulan kıl lifleridir. Desenli dokunabildikleri gibi boyuna çizgili de dokunabilirler.

Aydın ili Bozdoğan ilçesine bağlı Olukbaşı, Kızılca ve Dutağaç köylerinde yerleşen Yörükler, keçi kılından çadırda kullanılmak üzere dokunan çul ve sitil dokumaların yanında çuval, heybe, torba, kolan dokumaların da üretildiğini bildirmektedir. Ayrıca hayvanları tımar etmek için gebre, develerin ayağa kalkmasını önlemek için de paça yapıldığını da ifade etmektedir.

Deve Önlüğü:Bazı göçerlerin "deve atkısı" da dediği, tezgâh dokumasıdır. Renkli ve nakışlıdır. Ebatları yaklaşık 16-20 x 250-300 cm'dir. Genellikle devenin boynuna atılır (Seyirci, 1987:335).

SONUÇ

Yörüklerdeki kirkitli dokumaların zenginliği, onların göçer olarak yaşamış olmalarıyla çok yakından ilgilidir. Bugün yerleşik hayat süren Yörüklerin kilimlerinin boyları kısalmış, enleri genişlemiştir. Çünkü işlevleri değişmiştir (Atlıhan,1993:112).

Köyleşmenin Yörüklerin sosyal yaşam ile bağlarında zorunluluk oluşturması, onları yerleşmeye ve tarım ile uğraşmaya ikna etmiştir. Bugün göçme eylemi, toplu olarak gerçekleştirilmemektedir. Aileler tek tek veya yük hayvanı kullanmaksızın kamyonet ile belli bir süre köylerinden uzaklaşmakta, ancak bu da tam bir Yörük göçü niteliği taşımamaktadır. Bölgede rastlanılan bir göçte TV izlemek için ihtiyaç duyulan çanak antenin bulunması günümüzde bu eylemin ne ölçüde şekil değiştirdiğini göstermeye yeterlidir (Fotoğraf no:22-23).

Köylerde yeni eğilimlere olan ilgi çok dikkat çekicidir. Gençlerin atalarına ait olan bu dokumalar hakkında çok az bilgiye sahip olmaları, bu işe hiç ilgi duymadıklarını göstermektedir. Bazı köylerde kooperatifleşme ve halk eğitim merkezlerinin girişimleri ile hazırlanan projeler kapsamında dokuma faaliyetleri olsa da bu uğraş maddi kaygılar ile yaşatılmaktadır. Geçmişte dokunmuş olan bazı örnekler çeyiz eşyası niteliğinde saklanmaktadır.

Bugün Yörük göçlerinin sona ermesi veya taşımacılıkta kullanılan yük hayvanları yerine motorlu araçların kullanılması, taşımacılığın gereği olarak ortaya çıkan dokumaların bugün yapılamamasının önemli bir nedenidir. Taşımada traktör ve kamyonların kullanılması, çuval ve heybelerin önemini azaltmıştır. Yerleşik hayatın gereği olarak evlerde yer alan dolaplar ala çuvalların, mutfaktaki bölümler ve kaplar da diğer dokuma eşyaların yerini almıştır. Kıl çuvallar az da olsa yakacakların depolanması için kullanılmaktadır. Sıralanan sebeplerle kullanımı farklı alanlara kaydırılan çuval ve torbaların yan dikişleri açılarak yer yaygısı olarak kullanıldığına rastlanmıştır. Heybe ve tuz torbası gibi küçük dokuma eşyaların ise, evlerde dekoratif amaçlı olarak duvarlara asıldığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda heybeler insanlar arasında hediye eşyası olarak değerli bulunmaktadır.

Günümüzde üretilmeyen bu dokumaların korunması ve karakteristik özelliklerinin sağlam ilkeler ışığında tespit edilmesi, bu dokumaların gelecekte tanınmasına imkân verebilir.

KAYNAKLAR

-Acar, Belkıs. "Kaybolan Değerlerimiz", Türkiyemiz, 6(17), s.37-40, 1975.

-Akan, Meral. "Yörüklerde Taşımada Kullanılan Dokumalar", 38. ICANAS Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15-09-2007, C.1, s.21-43, Ankara, 2008.

-Anonim. Türk El Sanatları, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları:202, Ankara, 1993.

-Anonim. Mut ve Çevresinde Milli El Sanatlarımız (Istar Dokuma), M.E.B. yayınları, Milli Gelenek Görenek ve El sanatları Serisi:1, 62s, Ankara, 1985.

-Arlı, Mustafa. "Kullanıldıkları Hammaddeye Göre El Sanatlarının Sınıflandırılması", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.V, Maddi Kültür Dizisi:12 s:120-145, Ankara,1983.

-Atlıhan Şerife. "Güney-Batı Anadolu'da Karaçadır" Kültür-Sanat, Sayı:15, s.48-54, Eylül,1992.

-Atlıhan Şerife. "Fethiye Bölgesi Deve Kilimleri" Sanat, Kasım, Sayı:3, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.104-120, İstanbul, 1993.

-Atlıhan, Şerife. "Batı Anadolu'da Yaşayan Yörüklerde Heybe ve Torba Dokumalar", Erdem Halı Özel Sayısı I, 10(28), s. 35-45. Ankara, 1999.

-Deniz, Bekir. Türk Dünyasında Halı Ve Düz Dokuma Yaygıları, A.K.M yayınları:215, 284s., Ankara, 2000.

-Dulkadir, Hilmi. İçel'de Son Yörükler Sarıkeçililer, İçel Valiliği Yayınları:3, 112s., Mersin, 1997.

-Eliçin, Ayhan ve diğer. Kıl Keçilerinden Elde Edilen Üst-Alt Kılların Bazı Fiziksel Özellikleri ile Kullanım Şekilleri, 58 s., Ankara, 2000.

-Erbek, Mine. Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

-Eren, Naci. "Yörük Çuvalları", Türkiyemiz, 6(18), s.27-32, 1976.

-Eröz, Mehmet. Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 251 s., İstanbul, 1991.

-Ersu, Pekin. "Yörüklerde Yük Çulu", Kültür ve sanat, 2(4), s.122-135, 1976.

-Ersu, Pekin. "Yörüklerde Un Çuvalları", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.V, Etnoğrafya, s.207-230, 1977.

-Gerçek, Günay. "Eskişehir ve Civarı Cicim ve Sili Dokumacılığı", Türk EtnoğrafyaDergisi, S.XVII, s.35-48, 1982.

-Gezer, Evren, "Aydın İli Bozdoğan İlçesinde Kıl Dokumacılığı", A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yükseklisans Tezi, Ankara, 2005.

-Gürdal, Mustafa; "Antalya Yürükleri", Türk Etnoğrafya Dergisi, Sayı:XV, s:65-72. İstanbul, 1976.

-Kademoğlu, Osman; "Anamas Yaylalarında", Türkiyemiz, Sayı:10, s:20-28, 1973.

-Kayıpmaz, Fahrettin ve Naciye Kayıpmaz. "Isparta Çevresi Yörük Kilimleri", Türkiyemiz, 23(69), s.31-33, 1993.

-Kutlu, Muhtar; "Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Karaçadır", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt:V, Maddi Kültür, s:239-254, Ankara, 1987.

-Onuk, Taciser ve diğer. İçel El Sanatları, Kültür Bakanlığı Yayınları, 130s., Ankara, 1998.

-Önder, Mehmet. Antika Ve Eski Eserler Kılavuzu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 130 s., Ankara, 1995.

-Reinhard, Ursula. "Silifke Yöresi Dokumaları", I. Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.V, Etnoğrafya, s.241-248, 1992.

-Soysaldı, Aysen. "Tarsus Köy ve Yaylalarından Kilim ve Çuval Örnekleri", Dünden Bugüne Tarsus Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Aralık 1998, Berdan Tarih ve Kültür Varlıklarını Koruma Vakfı Yayınları. Tarsus, 1998, s. 213- 242.

FOTOĞRAFLAR

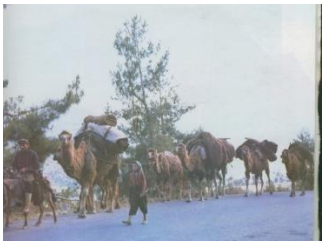

1. Yörük Göçü (Anonim 1993:3)

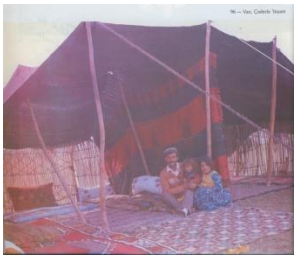

2. Yörük Çadırı (Anonim 1993:4)

3.Göç Sırasında İplik Eğirme

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

4.Yıkanmış Yünler

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

5.Yünün Temizlenmesi

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

6. Kıl Tarağı ile Tarama İşlemi

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

7.İplik Bükme

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

8. Boyanmış İplikler

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

9.Istar Tezgah

(M.Akan, Dişlaş köyü, 2002)

10.İğ

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

11. Gülcan

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

12. Kirkit

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

13. Farda Kilimi(Atlıhan,1993:107)

14. Kilim Motifleri (Erbek, 2002:43)

15.Döşemealtı Halısı (Deniz,2000:268)

Karaçadır (Athıhan, 1992:50)

17.Çuval (M.Akan, Alaçam köyü, 2002)

18.Çuval (M.Akan, Alaçam köyü, 2002)

19.Heybe

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

20.Kolan Dokuma (Durmaş ipi)

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

21. Kolan Dokuma

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

22. Günümüzde Yörük Göçü

(M.Akan, Hacıahmetli köyü, 2003)

23. Günümüzde Yaylada Yörükler

(M.Akan, Toroslar, 2003)